

A KONSTITÚCIÓS TERÁPIA SZEREPET JÁTSZOTT-E MINT PARADIGMAVÁLTÁS A GYÓGYÍTÁSBAN ÉS A REHABILITÁCIÓBAN BERNARD ASCHNER ÉS PETŐ ANDRÁS MUNKÁSSÁGÁBAN?

FORRAI JUDIT, DR., DSC, egy. tanár, orvostörténész, SE, WJLF
E-mail: forraijud@gmail.com

DOI: <http://doi.org/10.23716/MTT.5.2022.17>

Absztrakt

A 20. század elején szemléleti krízishelyzet alakult ki a medicinában. Az addig mindent felülíró sejtpatológiai nézet és a velejáró gyógymódok is megújításra vártak. Új természettudományi nézet, a konstitúciós szemlélet alakult ki, mely alapjaiban változtatta meg az elkövetkező időkben a medicinát. A konstitúciós medicina szerint az egész szervezet reakcióképességét veszi figyelembe bizonyos ingerekkel szemben, s ennek megfelelően választja meg a gyógymódot is. Kiemelkedő képviselője Bernard Aschner volt, aki Pető Andrással éveket dolgozott együtt egy folyóirat szerkesztőségében. Nézetét és hatását keressük a Pető-féle konduktív pedagógiában.

Kulcsszavak: konstitúciós medicina, paradigmaváltás, Bernard Aschner, Pető András

Gyógyítási szemlélet fejlődésének néhány történelmi csúcspontja

Az orvoslás célja a betegség felismerése, gyógyítása az egészség helyreállítása, illetve az egészség megőrzése. A nyugati orvostudomány a történelem során a mára kialakult egészség és a betegség többdimenziós fogalmát különféle koncepciók alapján határozták meg, amelyek különböző nézetek szerint, különböző orvosi kontextusokban és történelmi, tudományos időszakokban filozófiai, teológiai, anatómiai, fiziológiai, epidemiológiai, funkcionális, társadalmi, molekuláris és egyéb szempontokon alapultak. Csak néhány olyan mérföldkövet emelünk ki, amelyek segítenek megérteni a vizsgált folyamat megértését, ontológiai fejlődését.

Hippokratesz (i.e. 460–cc.377) által megfogalmazott és leírt ókori tapasztalatok fogalmi kereteiben formalizált filozófiai-naturalista felfogás szerint a humoral-patológiai szemlélet volt a betegségek felismerésének módja és gyógyításuk alapja. A test harmóniájának helyreállítását a négy belső folyadék(nedv) egyensúlya jelenti — a diétetikai életmódtanácsok betartásával

(mozgás, táplálkozás, személyes higiéné, rendszeres életmód, stb.) — az egészségi funkciók helyreállításának lehetőségét.

A német-svájci orvos és alkimista, Philippus Aureolus Theophrastus Bombastus von Hohenheim, vagyis Paracelsus (1493–1541) orvosi filozófiája, az egészség az emberi mikrokozmosz vagyis belső egység és az egész univerzum makrokozmosza közötti harmonikus megfelelésben rejlett. Paracelsus orvosi hitvallása szerint az addigi orvosi etiológiai monizmus helyét a kórok sokfélesége foglalja el: kémiai, mikrokozmosz, asztrikus-kozmosz, mágikus és nem utolsósorban a pszichés okok. Orvosi szemléletének jellemző princípiumai a betegség mint önálló entitás, az ontológiai betegségfogalom, a keletkezés elve, funkcionalizmus és dinamizmus volt az élő testben¹. Mindezek tudása a kóros állapot kellő ismerete, a harmónia helyreállítása adja meg a lehetőséget a gyógyulásra.

Más teoretikus alapon John Brown (1735–1788) skót orvos, az orvostudomány „izgatottsága” elméletének megalapozójának az volt az elképzelése, hogy az emberi egészségre jellemző és meghatározó a testre jellemző belső ingerelhetőség és a számos külső inger együttes jelenléte. Ezeket „izgalmas erőknék” nevezte el, amelyek hatására az emberi szervezet állandóan ki van téve és amelyekre reagálniuk kellett.² Ennek következtében Brown felosztotta a betegségeket szténias, és aszténias jellegűre, azok alapján, hogy képesek-e túl- vagy alul stimulálni az emberi testet (brownizmus).³

A kísérleti élettan egyik megalapozója, a svájci Albrecht von Haller (1708–1777) orvos-biológus az 1766-ban megjelent „*Elementa physiologiae corporis humani*”⁴ könyvében az egészség és a patológia összefüggését vizsgálva állította fel koncepcióját az irritabilitásról és szenzibilitásról melyből hatalmas szakmai, nemzetközi vita alakult ki a régi és az új vitalista szemlélet között. Az új nézetének alapját az irritációval készített összehúzó izomképeségek vizsgálatával támasztotta alá,⁵ a többi kutatóval egyidőben (Bordeu⁶ Stahl, Barthez, stb).

Théophile de Bordeu (1722–1776), az anatómia terén fontos felfedezéseket tett a mirigyek megfigyeléséről, a szövetek szerkezetéről, olyan

¹ SCHULTHEISZ Emil: Theophrastus Bombastus Ab Hohenheim Dictus Paracelsus. *Orv. Hetil.* 1967 Jan 15;108(3):127–30. PMID: 4880164

² BROWN J. Edinburgi: C. Elliot; 1780. *Elementa Medicinae*.

³ RISSE GB. The Brownian System of Medicine: Its Theoretical and Practical Implications. *Clio Med.* 1970; 5:45–51.

⁴ Von HALLER A. Lausanne: Sumptibus M.M. Bousquet et Sociorum; 1757–1766. *Elementa physiologiae corporis humani*. [PubMed]

⁵ AC ANDREA: Historical evolution of the concept of health in Western medicine. *Acta Biomed.* 2018; 89(3): 352–354. doi: 10.23750/abm.v89i3.6739.

⁶ Théophile de BORDEU du Barry grófnő, majd XV Lajos udvari orvosa, Diderot barátja volt.

felismerésekre tett szert, amelyek utat nyitottak a vitalista szemléletű Xavier Bichat (1771–1802) szövettani vizsgálatai számára (*Traité des membranes*, 1800), mikroszkóp nélkül. Kutatta a szervezet és az egyes szervek és azok részei közötti kapcsolatot, amelyek egy egészet alkotnak; hangsúlyozta az egyes részek autonómiáját, de az egész harmóniáját. Az idegrendszeren keresztül Bordeu a terápiás erőforrások teljes arzenáljára támaszkodott a funkciók helyreállítása érdekében, beleértve a véreztetést, a hidroterápiát is, melynek eredményeként 1784-ben elindította a pireneusi hidroterápiát, majd később az Auch-i és a Baréges-i termálvizek főfelügyelője lett, s egyedülálló terápiáját ily módon népszerűsítette.

A 19. században tovább folytatták az élettani és anatómiai kutatásokon alapuló egészség és betegség eszméinek értelmezését. „Élettanilag” szólva a francia filozófus és fiziológus, Claude Bernard (1813–1878) úttörőnek számított a kísérleti elveinek alkalmazásával, kidolgozta az élőlények „belső környezetének — *milieu intérieur*” fogalmát, ami nem más, mint az emberi homeosztázis későbbi megértésének újra felfedezése. Bernard nem mereven elkülönült entitásoknak kezelte az egészséget és a betegséget, hanem éppen ellenkezőleg, a folytonos spektrum két komponensének, egyiket beolvasztva a másikba⁷ folyamatként.

Majd a század középső harmadában Rudolf Virchow (1821–1902) által továbbfejlesztett sejtkórtani szemlélet alakult ki, amelyik az addigiakhoz képest új elképzelés volt a betegségek felfogásában. Virchow tudományos eredményeit tovább fejlesztve Louis Pasteure (1822–1895) és Robert Koch (1843–1910) elindította a baktérium „vadászatot,” s felfedezései megalapozták a sejtpatológiai elméletet olyannyira, hogy az egész nyugati medicina lassan felzárkózott és egyedüli elméletnek elfogadta elképzeléseit. Virchow kimutatta, hogy a legtöbb betegség sejtszintű folyamat alapján működik, ezért ellenezte az akkoriban még uralkodó betegségek eredetének humorális elméletét. A tudomány történetében először nevezte el a kóros folyamatok alapján történő, a ma is használt *osztályozási rendszerét*, alapvető megállapításait a betegség okairól. Virchow úgy vélte, hogy a sejt az emberi test fő eleme, és az abban zajló folyamatok vezetnek bizonyos betegségekhez. Virchow tévedése az volt, hogy a sejtet azonosította az élő egységgel, az individuummal.

A kutatások tovább fejlesztésével és fejlődésével a sejtkórtani felfedezések után gyors egymásutánban a medicinát meghatározó felfedezéseket sorra követték a hormonok, az allergia, a genetika, a vérben lévő antitestek (1906), a

⁷ Roy PORTER: *The Greatest Benefit to Mankind*. W. W. Norton & Company 1999. ISBN-13: 978-0393319804 , ISBN-10: 0393319806

vércsoportok felismerése, mely a transfúziót tette lehetővé (Landsteiner), az inzulin, vitaminok, és sorolhatnák az új felfedezések sorát. A fizika segítségével, a hullámok rezgésével a szervezetbe való bejutást és észlelést végezte a röntgen sugár (1895), az EKG, EEG, s nem is beszélve a bakteriológiáról, mely különböző fertőző betegségek megelőzését tette lehetővé a védőoltások révén. A lelki betegségek kezelése, a hipnózis a lélek vizsgálata kézzel foghatóvá vált, láthatóvá sajátos rendszerével a pszichoterapeutikus koncepciók kialakulása lett a freudi évszázad kezdete. Társadalmi szintű szociális tényezők orvoslása a szociálhigiéne kialakulása összefüggésben a társadalmi változások felismerésével populációs szintű gyógyítást, illetve a betegségek megelőzésére tett kísérletek⁸ jelentettek nagy előrelépést.

Gyors idő alatt gombamód szaporodó felfedezések sorozata különböző reakciót váltott ki sokakban, a jólétesült középosztályban éppúgy, mint az értelmiségiek között és természetesen az orvosi szakmán belül is nagy ellentétek feszültek egymásnak. Voltak, akik nem akarták elhagyni az addigi hagyományos szemléletet, gyógymódokat. Ez az akkor felfedezett világ új távlatokat nyitott meg az addigiakhoz képest, egy új mikrovilág az emberi szervezet működésében a sejtek és molekulák szintjén történő új látható működéseket fedezett fel, amely újfajta értelmezéshez és látásmódhoz vezetett.

Mind ezek az előbb felsorolt tényezők hatására egyre erősödött egy új szemléleti és terápiás lehetőség az egészség piacon, a már régebben ismert konstitúciós orvoslás új változata – reneszánsza, amely segítséget nyújtott a kialakult orvosi szemléleti válság megoldására.

Az új szemlélet új tudományos tartalommal töltötte meg a koncepcionális irányt az egymáshoz közel álló tudományágakban, s hasonló megújítású látásmód alakult ki, mind a filozófia, pszichológia, szociológia, pedagógia, sporttudomány, élelmezéstudomány, művészetek stb. területén.

Az első világháború és az azt követő szükségállapotban a tömeges betegellátás, sérülések, műtéti eljárások, a nagyszámú beteganyag és esetszám növekedésével, a gyógyítási nehézségek nagy lelemények tárházát nyitotta meg. A tömeges fertőzések, a katonai fegyelemmel szervezett egészségügyi ellátások: barakk kórház, mobil kórház, vasúti betegszállítás, hátországi kórházellátás, pl. művétagok nagyipari gyártása, hadigondozott ellátás,

⁸ Carsten TIMMERMANN: Constitutional Medicine, Neoromanticism, and the Politics of Antimechanism in Interwar Germany. *Bulletin of the History of Medicine*, Volume 75, Number 4, Winter 2001, pp. 717-739 (Article). Published by Johns Hopkins University Press. <https://doi.org/10.1353/bhm.2001.0198>

hygiéna, fertőtlenítés szervezése, vegyipari termelések, nagymennyiségű gyógyszerek előállítása, illetve ennek ellenére a gyógyszerhiány fellépése, egy ún. orvosi- és gyógyszerválságot indukált. Azonban a háború okozta szükségállapotot az azt követő forradalmak még jobban nehezítették, az egészségügyi és kezdődő szociális ellátását (hadigondozottak, árvák, betegek, stb.) szorult helyzetbe hozta a társadalmat a maga hatalmas hiányosságaival.

Az egészségügyi ellátásra egyre többen tartottak igényt, így az egészségpiacon egyre több engedély nélküli ún. gyógyító jelent meg a szakszerű ellátás hiánya miatt. Egyidőben működtek a kuruzslók, a régi hagyományok alapján gyógyító orvosok és a modern kutatások szerint a specializálódott szemléletű szakemberek kellő konkrét terápiás hiánnyal, nagyszámú betegek csalódtak a sikertelen kezelések miatt. Ez az új látásmód és gondolkodásmód a *konstitúciós szemlélet*, különösen német területen az ún. weimári birodalom idején honosodott meg.

Krízis az orvostudományban

1928-ban jelent meg a bécsi Bernard Aschner (1883–1960) a kiváló nőgyógyász és kutató szinte botrányt okozó könyve, *Die Krise der Medizin. Konstitutionstherapie als Ausweg*⁹ amely a századforduló és utána következő két évtized orvosi válságáról szól. Magát az orvosi gondolkodást bírálja, mely szerinte teljesen egyoldalúvá vált. A mikroszkópi technika és a bakteriológia soha nem álmódott természettudományi eredményei egyoldalú és hibás irányban fejlesztették az orvosi tudományt. A kórbonctani leletezés abszolút dominanciájáról s az erre épült cellulár-patológiának túlzásokba menő értéklehetőségétől ír, amely elnyomta a már meglevő addigi eredményeket és tapasztalatokat is, mindezek hiánya komoly kára lett mind a tudománynak, mind a betegeknek. A többszáz évig tartó humoral-patologiai szemlélet paradigmaváltása a 18., majd a 19. században megdőntötte az addigi nézeteket, amellyel úgy járt az orvostudomány, mint ahogy egy német mondás állítja: „kiöntötték a fürdővízzel a gyerekeket is.” Vagyis az évezredek alatt megszerzett és összegyűjtött tapasztalati tudást, ismereteket, a tudósok, kitűnő terápiái gyakorlatát is elhagyták s egyedül a sejtpatológiai nézet maradt. Aschner felszólítja e könyvében az olvasóit a tapasztalatok megmentésére, az értékek megőrzésére és azok gyakorlati alkalmazására, mert az orvosi tudomány nagyszerű és csodálni való eredményei dacára is, a szakirányok fejlődésének részterületei mellett be kell építeni azt a régi szemléletet, hogy

⁹ Bernhard ASCHNER: *Die Krise der Medizin. Konstitutionstherapie als Ausweg*. Hippokrates, Stuttgart, Leipzig, Zürich. 1928 *Lehrbuch der Konstitutionstherapie*. Hippokrates, 1933

beteg embert sokkal inkább kell a maga egészében tekinteni, holisztikus módon, nem pedig csak lokális, bizonyos sejtcsoportokhoz kötött jelenségnek tekinteni.

Aschner botrányt okozó könyve csak azoknak való — írja, — aki rendelkezik kellő klinikai képzettséggel és objektív kritikával. Ugyanez vonatkozik a régi gyógyszerekre, gyógyszerhasználatra is. Bebizonyította, hogy a régi, humoral-patológián alapuló gyógyító eljárások, növényi gyógyszerek,¹⁰ és egyéb módszerek sok esetben tökéletesebb eredményeket adnak, mint a maiak. Hiszen a szervezet öngyógyító erejére, illetve annak megtámogatására, a szervezet egységes harmóniájának visszaállítására helyezte a hangsúlyt. Véleménye szerint a gyógymód megválasztása, mint csak a régi, vagy csak az új gyógymód nem olyan hatásos, mint a kettős gyógymód — a régi és új együttes alkalmazása —, amely az addigi szűk gyógyító keresztmetszet mellett jól bevált. A modern, holisztikus gyógymódot használók között sok magasan szakképzett orvos volt, amely ténszerűen kizárhatta, hogy a kettős gyógymódot alkalmazókat megbélyegző sarlatánnak nevezzék, ám a valóságban ez nem mindig volt így.

Aschner — bizonyos vélemények szerint — kicsit többet mentett meg a régi idők gyógyító eljárásaiból. Ha megnézzük a mai kezelési módok tárházát, ma már sok olyan eljárást is alkalmaznak, amit 90–70 évvel ezelőtt még sarlatánságnak neveztek. Könyvében sorra veszi az orvostudomány minden ágát, a betegségek minden rendjét, bizonságul azt a ma már nagyon elfogadott nézetet, hogy a beteg embernek a saját akarata és befolyásolása hat a látszólag csupán lokalizálnak látszó betegség meggyógyulásában. *„Maga az a körülmény, hogy a régmúlt idők orvosi tanai között számos olyan van, amely a mai legmodernebb gondolkozás és legelfogultabb kritika keresztüztében is megállja a helyét, — amint az éppen e könyv soraiból kitűnik —, nemcsak hogy dicséretessé teszi a szerző munkáját, de jogosulttá teszi azt az óhajást is, hogy e lelkesen megírt tendentious munka visszhangra találjon.”*¹¹

Ez az elmélet, majd az azt követő gyakorlat egy akkor légiures orvosi térbe robbant be, amely az egész orvostudomány újra gondolására kényszerítette a kutatókat, gyakorló orvosokat, melynek hatása még a mai napig is tart. Természetesen sokféle elgondolás alakult ki több elmélet képviselői csoportosulással, így a mai értékelésük is többféleképpen magyarázható. A

¹⁰ MAGYAR László András: „Gyógyszer” nélkül a nátha ellen. 101 régi recept. Háttér Kiadó. 1992.

¹¹ DALMADY Zoltán: Könyvismeretetés: B. Aschner Die Krise dér Medizin. (Konstitutions- therapie als Ausweg.) 8°. 562 lap. Hippokrates Verlag. 1928. *Budapesti Orvosi Újság*, 1929. január–június (27. évfolyam, 23. szám)1929-06-06. 731.

mai szakmai viták szerint¹² próbálják értékelni az akkori elméletek és gyógy módok társadalmi létjogosultságát, helyét.

A konstitúciós teória behatolt a medicinán kívül a filozófiába, a művészetekbe, a mindennapi életbe. A századfordulón a konstitúciós medicina egyik legfontosabb párbeszéde, megnyilvánulása a reguláris és irreguláris medicina között a környezet jelentős szerepéről szól.

Az egészség felértékelődése központi helyet foglalt el e korban a társadalmi tudatban — később politikai-társadalmi mozgalmak egyik alapja lesz az egészséges ember példaképe. Megjelenik a kötelező iskolai tornaóra, sportegyesületek jönnek létre, megnyitják a modern kor első olimpiai játékát (1896), átformálják a szemléletet, a ruhaviselettől a táplálkozásig minden területen pl. a nők elhagyják a fűzöt és a természetes alak, szépség hódít, természetes frizurákkal, rövid hajjal, stb. viaskodva az addigi hagyományokkal. Személyes higiéné hangsúlyt kap, a víz gyógyító ereje a különböző vízterápiákban, új szakterület indul az orvostudományban, a balneológia. Vagyis a természet és környezet, az egyén és a társadalom szoros együttműködése új irányt szab. Más kifejezéssel a mikro- és makrokozmosz egysége újra előtérbe kerül a konstitúciós szemlélettel, melyet Ita Wegman (1876–1943) holland orvosnő, antropozófus így fogalmaz meg:

„Az a fajta mai orvostudomány, amely csak a halott szervezetekkel foglalkozik, elvesztette az ember és környezete, a növények, a Föld és a csillagok közötti összefüggések ismeretét, és ezzel veszendőbe ment a gyógyítás tényleges tudása is. Mert a környező világnak, az egész makrokozmosznak kell számunkra azokat az erőket és anyagokat nyújtania, melyeket nekünk az emberhez, a mikrokozmoszhoz kell eljuttatnunk, hogyha hiányzik neki valami, vagy zavar lépett fel nála. A gyógyítás művészete valójában csak egy olyan embertan révén születhet meg újra, amely az ember korszakokon át tartó fejlődéséből tárja fel az ember és a kozmosz kapcsolatát.”¹³

Természetesen a konzervatív szemlélet túlkapásnak, tudománytalannak, egy szektának tartja a konstitúció kereteit. Mind ezt az állapotot remekül tükrözi Alois Strasser (1867–1945) professzor bécsi előadásáról szóló beszámoló:

— Szekták az orvostudományban. A bécsi orvostársaság pénteki ülésén Strasser, az ismert belgyógyász professzor igen figyelemreméltó előadást tartott arról a témáról, amit körülbelül így lehetne meghatározni: szektáriánizmus az

¹² TIMMERMANN, Carsten: Constitutional Medicine, Neoromanticism, and the Politics of Antimechanism in Interwar Germany. *Bulletin of the History of Medicine*, Volume 75, Number 4, Winter 2001, 717–739.

¹³ Emanuel Zeylmans van EMMICHOVEN: *A szív megerősítése. Egy misztériumiskolázás a jelenből.* Rudolf Steiner és Ita Wegman együttműködése. Ki volt Ita Wegman? IV. kötet; ford. Almási Katalin; Pro Natura Manufaktúra Kft., Bp., 2015.

orvostudományban. Mert, hogy vannak az orvosi tudományban különböző szekták, az tagadhatatlan és ezekkel foglalkozott most a professzor. Megállapította, hogy a különböző orvosi szektáknak gyakran nagy sikerük van az orvosok körében. A közönségben él valami különös káröröm, a hivatásos akadémikus orvostudomány kudarcaival szemben. Egy-egy ilyen elkerülhetetlen orvosi eredménytelenséget azután a különböző szekták propagátorai kihasználják a maguk javára. El kell ismerni, hogy előfordult már, hogy egyes orvosi szekták ötletei beváltak és később a hivatásos orvostudomány is igazolta azokat.

Kneipp, Schrott tanításait, valamint a vegetarianizmust bizonyos korlátok között igazolta az orvostudomány. Az orvosi szektáriánusok, amint ez már általában a szektáriánusok jellemző tulajdonsága, vakon, dogmatikusan ragaszkodnak elveikhez. Ezzel szemben el kell ismerni azt is, hogy a tudományos orvosok jórésze is bizonyos fokig mereven állást foglal minden nemhivatalos helyről jövő újítással szemben, tehát szintén hajlik a dogmatizmusra. Ez hiba, mert a beteg ember, aki nem a szabályokhoz és az előírásokhoz ragaszkodik, hanem a gyógyuláshoz, könnyen veti magát a kuruzslók karjaiba, ha az orvosoknál bizonyos okokból nem találta meg a kellő gyógyulást. Strasser professzor ezután az úgynevezett konstitúciós terápiáról beszél, amely feloldja az orvostudomány eddigi dogmatizmusát és amelynek lényege az, hogy nem egy szervet, hanem az egész szervezetet akarja gyógyítani. Ennek az iránynak egyik legkiválóbb exponense dr. Aschner bécsi egyetemi magántanár.”¹⁴

Tehát Virchow sejtpatológiája lassan dogmává válik és újabb paradigmaváltás eredménye a *konstitúciós szemlélet*. Azok a klinikusok, akik lelkes hívei lesznek az akkor legmodernebb szemléletnek (Strasser szerinti szektának) mind komoly egyetemi tanár, gyakorló orvos, és egyben nagyszerű kutató is.

Figyelembe kellett venni az új orvosi irányzatban a rész és az egész összetartozását, a rész az emberi test és az egész a környező világgal együtt, vagy a szervezeten belül az egyes sejtek és szövetek, vagy szervek és a test egésze közötti elválaszthatatlan kapcsolatát. Ezért a gyógyításban nem lokálisan kell gyógyítani, hanem a szervezet egészét kell nézni és a szervezet öngyógyító erejét igénybe venni a gyógyulási folyamatban. A konstitúciós szemléletben az évezredek óta bevált gyógymódokból - mint pl. diéta, mozgás, életfelfogás, vízkúra, higiéné stb. merítenek, amely a homeosztázisát állítja vissza a szervezet önjeléből. Ezt nevezték az ókori görögök támogató rendszerüknek diétetikának¹⁵ vagyis egy egységes életmód rendszernek.

¹⁴ *Pesti Napló*. 1931.05.24, 573.

¹⁵ MAGYAR A. László: *A jó életnek módja. A diétetika*. Medicina, Budapest, 2012. ISBN: 9789632263823

Így kerül szembe a patológiás sejttan a konstitúciós szemlélettel. Az orvostudósok többsége folytatta az általuk kritizált, „legyőzött” racionalista és mechanisztikus utat. Az 1920-as években a különböző csoportok által alkotott konstitúciós megközelítések széles skálája azt mutatja, hogy a történet inkább párhuzamos fejlemények és tárgyalások eredménye.

A konstitúciós medicinális szemlélet alakulása

Konkréten a konstitúciós medicina a szervezet *reakcióképességét* veszi figyelembe és alkalmazza a *különböző ingerekkel szemben*, amely véleményük szerint függ a testalkattól a szervezet egyedi felépítésétől. Ugyanis az emberek a betegségek azonos kórokozóra, ingerekre nem azonos módon reagálnak, hanem egyénileg, amelyet részben öröklött tulajdonságok és részben a környezet befolyásol. ez ma már evidencia, ennek kialakulása is hosszú folyamat, teóriák ütközésének eredménye.

A konstitúciós medicina teóriájának első kigondolója a rostocki kardiológiával is foglalkozó belgyógyász orvos Friedrich Martius (1850–1923). E témában írt könyve a *Konstitution und Vererbung in ihren Beziehungen zur Pathologie* (1914), kollégája Friedrich Kraus¹⁶ (1858–1936) az EKG németországi elterjedésének úttörője mindketten a konstitúciós medicina első kigondolói voltak, valamint csatlakoztak hozzájuk további patológusok, mint a német hisztológus Otto Lubarsch (1860–1933) az amyloidosis, a carcinoid tumor első leírója (Lubarsch-Pick szindróma) és a német Ludwig Aschoff (1866–1942) patológus, a retikuloendoteliális rendszer felfedezője és leírója (1924).

Természetesen a konstitúció fogalmát többen többféleképpen határozták meg. Némelyek szerint a konstitúció tisztán alaktani, morfológiai fogalom, vagyis működésbeli fogalom amelynek különbözőségére legjobban a hajlam (diszpozíció) felel meg. Ezzel szemben többen pl. Stiller Bertalan (1837–1922) szerint a konstitúció néven a szervezet anatómiai és fiziológia tulajdonságainak összességét értették. Verebélj Tibor (1875–1941) szerint a konstitúció a szervezet biológiai, kémiai, fizikai és szellemi, lelki tulajdonságainak összessége, az egyén összes tulajdonságainak eredője, nem az egyén egyik tulajdonsága, hanem az öröklött (genotípus) és a szerzett

¹⁶ FAZEKAS Tamás: A pitvarlebegés áttekintő története. *Kaleidoscope* 2012.4.123–151. <http://doi.org/10.17107/KH.2012.4.123-151>

tulajdonságok összessége (fenotípus), mely az egyén reakcióképességét a külvilággal szemben megszabja.¹⁷

Ez az új paradigma akkor többnyire elutasított volt, de új szemléleti irányt adott. Konkrétan a **konstitúció jelentése az orvoslásban a szervezet reakcióképességét jelentette bizonyos ingerekkel szemben**, amely változó egyénileg a testalkat, a felépítés függvényében.

A testalkat pedig, mint alkattan vonult be a tudományos életbe, térhódítása nagy jelentőségű lett, az élet vizsgálatának alapproblémájává vált. Amíg néhány évtized előtt a klinikai, kémiai, bakteriológiai stb. vizsgálatokkal a kóros folyamatokat törekedtek jól körülhatárolni, a szervezet egy helyére lokalizálni, a lefolyásban észlelhető különbségeket pedig a külső viszonyokban, a különböző kórokozókban keresték, addig az újabban felmerült neohippokratizmus a szervezetek különböző viselkedésének okát az ép és kóros állapotban a konstitúcióban keresték. Hippokratész és iskolája hangoztatta, hogy az orvosnak nem a betegség ellen kell küzdeni elsősorban, hanem a szervezet veszélyben forgó vagy már megtámadott, sajátos konstitúciójában gyökerező erőtevényezőket kell megvédenie, felszabadítania, hogy a szervezet veleszületett, illetőleg örökölt ellenállóképeségével a káros hatásokat magától elhárítsa, mert nem az orvos, hanem a szervezet gyógyítja meg a beteget. Paracelsus is, illetve a hippokratészi hagyomány a természetes gyógymódot hirdette. 1905-ben Dr. Franz Ewald Bachmann (1856–1931) orvos, természetgyógyász sok hasonló gondolkodású orvossal elindította az elsők között a Medizinisch-Biologische Gesellschaft c. folyóiratot, ahol e szemléletnek adtak teret.¹⁸ Bachmann szerint orvostudománynak nem a szervesen természettudományokra kell épülnie, mint a fizika és a kémia, hanem inkább a biológiára és az „evolúcióelméletre”. A leghatékonyabb gyógymódok a humorális patológia értelmében vett „kiürítő szerek”. Ezeket az ősi hiedelmeket ötvözni kell a modern biológiai és bakteriológiai ismeretekkel.¹⁹

Tehát az alkat iránt fokozódott az érdeklődés. Fáradságos munka, rendszeres mérések eredményeként váltak biztosan felismerhetővé az alkat különféle típusai és ezen vizsgálatok eredménye, az alkattan szilárd alapot nyert, az alkat módszeres vizsgálatával és a belső betegségek összefüggéséről.

¹⁷ VEREBÉLY T: *Az alkat sebészi jelentősége.* in: A Magyar Sebészársaság Munkálatai 14. nagygyűlés (1927. szeptember 15-17.) II. füzet.17. Referatumok I.Budapest.

¹⁸ DICKSON Thom, James Paul Maffitt ODELL, Jeffrey DROBOT, Frank PLEUS, Jess Higgins KELLEY: *Bioregulatory Medicine: An Innovative Holistic Approach to Self-Healing.* Chelsea Green Publishing, 2018. nov. 2. 43.

¹⁹ Franz BACHMANN: *Die drei Kardinalmittel der Heilkunst Hufelands.* (München 1896)

Később egy új politikai ideológia más irányba vitte el ezt az orvosi szemléletet, s torkollott bele a náciizmus fajírtó eszméjébe, magával rántva sok arra hajló orvost is.

Bernard Aschner kutatásai és a „bioregulátor” szemlélet kezdetei

Több kortás szemlélet alapja, mint pl. Friedrich Martius (1850–1923) elmélete szerint a kauzalitás filozófiai koncepciója bevonul az orvosi gondolkodásba, mert felismerte az emberi szervezet egységét, amely a szervezeten belül lezajló folyamatok korrelációinak egységét, mint pl. a szív és a gyomorbetegségek kapcsolatát.²⁰ Az alkattan századeleji szenzációja a 20-as években jelentősen lecsökkent, pedig az alkat nem más, mint a szervezet vegyi, fizikai, biológiai és lelki tulajdonságainak összessége, mely determinálja a külvilág behatásaira való reakciómódját.

Már itt ki kell emelni az alkat és a szervezeti reakciómódok közötti fontos összefüggés felismerését. Véleményük szerint valamely alkat tulajdonképpen a szervezetet alkotó elemek: sejtek, szövetek, szervek „alkatából” épül fel oly módon, hogy a részek egymással az idegrendszer, az érrendszer és a hormonok útján a legszorosabb összefüggésben állnak. Ez a felfedezés merőben új volt az addigiakhoz képest. A klasszikus alkattan legpozitívabb elemét éppen ennek hirdetése, azaz a „*correlatiós tan*” (kölcsonös viszony, egymástól való függés) képezte.

A konstitúció nem egyszerűen morfológiai fogalom, hanem az individuum valamennyi tulajdonságainak eredője, az élet folyamán ért hatásokra kialakult változó tulajdonság összessége. Ezen érvek mentén kétségtelen, hogy a belső elválasztású szervek rendszere az alkatnak egyik legfontosabb tényezője, amelyhez az idegrendszer és az érrendszer is hozzátartozik.

Bernhard Aschner (1883–1960) — bécsi nőgyógyász munkásságáért Nobel-díjra előterjesztett orvos — több mint hatvan évvel ezelőtt vezette be a le- és kivezető gyógymódok fogalmára a *konstitúciós kezelések* elnevezést (Technik der Konstitutions Therapie). Aschner munkájának célja az, hogy gyakorlati utasításokat adjon arra vonatkozóan, miként lehet a nőgyógyászati betegségek egész sorában javulást elérni. A helyi elváltozásokon (sejtpatológián) kívül az egész szervezet állapotától (konstitúciótól) függ a gyógykezelés módja.²¹

²⁰ Friedrich MARTIUS: *Konstitution und Vererbung in ihren Beziehungen zur Pathologie*, © 1914. Springer Book Archive. <https://doi.org/10.1007/978-3-642-91937-4>

²¹ *Orvosi Hetilap*, 1928. január (72. évfolyam, 1–5. szám)

Aschner az egyik megalapítója az experimentalis endokrinológiának. A diabetes mellitus patogenezisének megismeréséhez vezető út ebben az időben már kettéágazott. Az egyik út Claude Bernard kísérletével (1855) kezdődött (negyedik agykamra calamus scriptorius megszúrásával/piqûre glucosuriát okozott). Majd Aschner a hypothalamus szúrásával ért el cukormobilizálást (1909).²² Ezek a kísérletek indították el Aschner konstitúciós gondolatait. 1918-ban habilitált a bécsi egyetemen, s magántanári munkája mellett az általános kórház női ambulanciáját vezette. Tudományosan Aschner először a belső szekréció területén szerzett magának hírnevet. (Ekkor volt Pető András medikus, illetve mint mindenki katona).

Másik experimentális kísérleti eredménye az **Aschner-jelenség** az **oculocardiális reflex**, amelyben megfigyelte az extraokuláris izmok manipulációját, vagy másképp, hogy az intraokuláris nyomás következtében hirtelen bradycardia jön létre. A jelenséget először Aschner és tőle függetlenül Dagnini írta le 1908-ban. A jelenség jól ismert a szemészeti műtét és az érzéstelenítés területén s később kettejük nevével vonult be e reflex felismerése a medicinába mint *Aschner-Dagnini-reflex*. (Évtizedekkel később a Pető-módszerben alkalmazott jelenség lett a szív megnyugtatóására.)

Aschner foglalkozott a reuma és az arthrosis kezelésével is, amit szintén a szervezet öngyógyító erejének megtámogatásával végzett sikeresen²³ főleg a hitleri időkben Amerikába való menekülése után.

Az orvostudomány szemléleti válságáról az Orvoslás válsága²⁴ c. könyvében foglalta össze a konstitúciós terápiát, mint kiutat, új paradigmát és kidolgozta a konstitúciós terápiás technikát is. Széles körben hirdette az orvosi rendszerét, amit „*átirányítási eljárásnak*” vagy „**Aschner-eljárásnak**” neveznek.

Aschner a mai napig helytálló elmélete szerint az anyagcsere-terület zavarai, amelyek a nem megfelelő étkezésből, az élvezeti és gyógyszerek mértéktelen fogyasztásából-megszaladásából erednek, plusz és mínusz dekompenzációt okoznak. Mindkét esetben csökken a szervezet belső és külső ingerválasz reakcióképessége. A szervezet kiegyensúlyozott vegetatív működésének egyik alapja az élettani ritmusok; a széklet- és vizeletürítés, a légzés, az alvás és ébrenlét, valamint a hőszabályozás harmonikus működése.

²²JULESZ Miklós: *A trauma és a neuroendokrin betegségek közötti összefüggés*. Az MTA Orvosi Tudományok Osztályának Közleményei 3. kötet (1952), 3. kötet / 4. sz. Az 1952. évi Korányi Sándor vándorgyűlésen elhangzott előadások

²³Jack M. BALKIN, Reva B. SIEGEL: *The Constitution in 2020 Illustrated Edition*. Oxford University Press 2009 ISBN-13: 978-0195387964, ISBN-10: 0195387961

²⁴Bernhard ASCHNER: *Die Krise der Medizin. Konstitutionstherapie als Ausweg*. Hippokrates, Stuttgart, Leipzig, Zürich. 1928

A koplalással és a szelektív diétával mindezeket a folyamatokat befolyásolni lehet, és a szervezet reakcióképessége normalizálódik. A klinikai gyakorlatban ma már általánosan alkalmazott eljárások a diurézis, a léböjt, a diéták, a vizelethajtó teák stb. Nézete szerint, ha a beteget a kezelési forma háttéréről is felvilágosítjuk, akkor a *szervezet hosszú távú áthangolásával* a panaszok is megszüntethetők.²⁵

Aschner és Pető

Bernhard Aschner évekig az ifjú Pető Andrással szerkesztőtársak voltak a *Biologische Heilkunst* című folyóiratnál. Ezt a folyóiratot a drezdai Gerhardt Madaus (1890–1942) orvos adta ki, aki fiútestvéreivel megalapította a ma is működő dr. Madaus & Co homeopátiás gyógyszergyárat. Az 1930-as években több európai városban telepített üzemet többek között Budapesten is. 1920-tól havi **folyóiratot adott ki a pszichoterápia, az orvostudomány és a természetes gyógyítás témakörében**, a folyóiratnak később a **Biologische Heilkunst**-nevet adták, ahol évekig dolgozott Aschner és Pető András.

Az orvosi krízist — melyet Aschner részletesen kifejt könyvében — a pszichiátriában is észlelték a korabeli szakemberek.²⁶ A vezérmotívum itt is a beteg emberrel való foglalkozás volt, szemben a korábbi betegségekre fókuszálva. Így problémaként vetődött fel a reakció vagy a betegség kifejeződése, ellentétes szemléletként felvetett kérdésekkel: a fejlődés vagy kórfolyamat; környezeti vagy genetikai okokra- és személytelen vagy egyedi tényezőkre vezethető-e vissza a probléma/betegség eredőjére. Részleteiben a kérdések egyike: a genetikától, az alkattól függ-e a megbetegedés.

Karl Th. Jaspers (1883–1969) megállapítása jól tükrözi a probléma kettősségét, a filozófia és pszichológia oldaláról megfogalmazva: *„egyetlen megragadott alkat sem az Egész, hanem csak egy mozzanat. Egyáltalán nincs biográfia — mindig csak a tények véletlen gyűjteménye van... az élet végső soron események aggregátuma, nem a fejlődés Egésze”*²⁷

Carl Gustav Jung (1875–1961) már 1920-ban ismerte Aschnert Bécsben. Jung szerint hozzá nagyon közelálló gondolkodású és hasonló rendszerben gondolkodó Aschner nézete a konstitúció és a humoralpatológia felfogásában fizikai analógiát fedezett fel a saját pszichoanalitikus rendszerével.

²⁵ SCHMIDT Lajos: A daganatok kezelésének standardizálása. A *MTA Orvosi Tudományok Osztályának Közleményei* 2. Kötet (1951)2. kötet / 1. sz.I. Onkológiai Konferencia 64.

²⁶ PETHŐ Bertalan: A pszichiátria mint történeti rendszer. *Comm. Hist. Artis Med.* 92. 1980. 23–52.

²⁷ K. Th. JASPERS: *Allgemeine Psychopathologie. Ein Leitfaden für Studierende, Ärzte und Psychologen* Springer, Berlin, 1913, Berlin etc. 1959. In: PETHŐ Bertalan: A pszichiátria mint történeti rendszer. *Comm. Hist. Artis Med.* 92. 1980. 23–52.

„Intellektualis, analitikai, atomisztikus és mechanikai gondolkodás az én véleményem szerint zsáktuca csak az analízis, szintézis és intiúció nélkül. Aschner szerinti humoralpathológia, amelyet újra felfedezett orvosi technika alapja főleg intiúciók Paracelsus fordítása révén fontos bizonyíték nekem, hogy legfontosabb betekintést szerezhettek a testbe és a lélekbe”²⁸

Jung a „gyökerekhez való visszanyúlást” Aschner Paracelsus művének négy kötetes, nagylélegzetű fordítása után írja, aki szintén a megbetegedések gyökerét kutatta az 1600-as években, mint az akkori új paradigma szerint *„Paracelsus valamennyi filozófáló alkimistához hasonlóan azt kereste, ami képes hozzáférni az ember sötét, testhez kötött természetéhez, a lélekhez, amely világba és anyagba ágyazottságában megfoghatatlanul, idegenszerű, démoni alakokban önmaga számára rémisztően nyilvánul meg, és szerinte az életet megrövidítő betegségek titkos gyökere.”²⁹*

Pont olyan szűk keresztmetsztű volt a paracelsusi időben a betegségek eredetének magyarázata, mint amilyenek érezték a haladó gondolkodású kutató orvosok a 20. század elején csak a kórbonctani leletekre épült oksági eredetet kutató cellulár-patológiai egyedüli magyarázatot.

Pető orvosi gondolkodása a konduktív pedagógiában

Pető célja a konduktív nevelésben a paciens addigi diszfunkciója (hibás működést) ortofunkcióvá³⁰ (egyenessé, helyessé) tévése, vagyis az ókori hippokratészi elmélet szerint a diszkráziát (a helyes arányok megbomlását) eurkráziává (egészséges állapottá, panaszmentessé) kell alakítani. Pető céljának kifejezésében ugyan a modern lingvisztikával jelölve, de a 2500 évvel ezelőtt megfogalmazott örökérvényű gondolatiságot fedezhetjük fel, a mely a konstitúciós terápia egyik alapja.

A kérdés az, hogyan és milyen módszerrel érhető el az ortofunkció, vagy eukrázia? Hiszen a rendelkezésre álló egyes szakterületekre jellemző gyógymód addig erre nem bizonyult elegendőnek.

Azok a paciensek, akikkel Pető foglalkozott, bizonyos mozgásokban akadályozott paciensek — főleg fiatal gyerekeknek — legnagyobb részének a magzati, vagy szülés alatt, esetleg után kialakult cerebrál palsy (CP) betegséggel, vagyis a központi idegrendszerük bizonyos területeinek

²⁸ C. G. JUNG, William McGURIE: *C.G. Jung Speaking: Interviews and Encounters* 39.

²⁹ Carl G. JUNG: Az alkimista elképzeléséről. *C. G. Jung Összegyűjtött munkái* – Tizenharmadik kötet. Solar kiadó, Budapest. 2014. Ashcnerrel később 1931-ben találkozott Jung, amelyről egy későbbi levelében hivatkozik, s biztosítja Ashcner (1951-ben), hogy nem változott véleménye az 1931-eshez képest. C.G Jung: *Letters of C. G. Jung*: Volume 2, 1951–1961, 2. kötet; 1951–1961. kötet, 15.

³⁰ HÁRI Mária: *A konduktív pedagógia története* MPANNI, Budapest, 1997.34–36

károsodásával élnek. E probléma lényege, hogy a különböző kívülről, a környezetből jövő ingerre, vagy a belső akaratukból jövő mozgásuk akadályozottságából nem tudnak megfelelően reagálni, vagyis mozogni. A reflexpályák nem mozognak, nincs meg a megfelelő kapcsolat a mozgatóizmok és a működést irányító központ között.

Azonban az angol, későbbi Nobel-díjas Charles Scott Sherrington³¹ (1857–1952) szerint a reflexek az agyfunkció integrációja. Ezt a megállapítását a további izom-ideg területen dolgozó kutatók felfedezéseik eredményeként Pető feltételezte, hogy a központi idegrendszer egyes részeinek károsodása ellenére az agy rendelkezik olyan tartalékokkal, ma neurolaszticitásnak elnevezett lehetőséggel, amely révén a tanulási folyamat következtében a sérült részek funkcióit más központok átveszik, és új kapcsolatok, reflexek kiépítése jöhet létre. A kortikális funkciókat az agy cselekménnyé aktualizálja, alakítja át. Arra készíti az idegrendszert, hogy aktivizálás esetén önszabályozó tanulás révén, a konduktor segítségével új reflexpályák alakuljanak ki. Az idegrendszer a sérülések ellenére is rendelkezik tartalékokkal, kihasználatlan kapacitással, új kapcsolatok kiépülésének lehetőségével, a tanulási-tanítási folyamat megfelelő irányításával, speciális tanulásvezérléssel mozgósíthatóak.

Pető nem funkciók speciális gyógyító terápiájával foglalkozott, hanem a lehetséges koordinált működést alakította ki, mint pl. a fésülködés. A cél, hogy egy cselekedetet elvégezzen a páciens, nem fontos, hogy az addig általános, megszokott mozdulatsorban pl. úgy fésülje meg a haját, ahogy az emberek nagy része teszi, hanem, hogy a haja rendezett legyen, s mindegy hogy éri ezt el lehetőségeihez képest a páciens a kezét mozgatja a fején-haján, vagy a fejét mozgatja egy előzőleg rögzített fésűhöz, a végeredmény a lényeg.

Pető konduktív módszerének célja, hogy a testi, motoros, értelmi, érzelmi, erkölcsi, szociális és kommunikációs **képességeket egyszerűen fejlessze**. Az egészséges személyiségfejlődéshez, melyet módszerével kívánt elérni, a mozgás fejlesztése nem különálló feladat, hanem a többi képességterülettel együtt, egy időben, egy helyen fejlesztendő. Az aktív tanulás, motiváció, a tevékenység nagyon fontos szerepet játszik mindennapi életükben. A kialakított komplex nevelési rendszer, személyiség minden oldalú kibontakozását segíti elő az önellátás elérése érdekében.

³¹ Sherrington nevéhez fűződik a szinapszis elnevezés, valamint a Liddell-Sherrington (myotatikus) reflex (1880) és a Schiff-Sherrington jelenség a mellső végtagok extensor hipertóniája, amely akkor jelentkezik, amikor súlyos mellkasi sérülés van.

Az összerendezett (koordinált) funkciók elérése, harmonikus működése érdekében a személyiség fejlesztése, kapacitás növelése, az adottságok, készségek továbbvitele integrált módon jelenik meg az oktatási tervében, figyelembe véve a különböző hatásokat.

Az egészségességet megadva a szervezetnek, hogy öngyógyító ereje megerősödjön fontos a helyes táplálkozás, a tisztálkodás, az egészséges életmód, a tanulás, művészeti nevelés, mint önkifejezési mód (pl. zene, festés, stb.). Mindez a test új működésének és kitágított határainak elérése transzfer hatásokkal, melynek alapja a ritmus — segíti a zárt testből való kiszakadást, az önbecsülést és önértékelést növelve rávezetve őket az önrendelkezés lehetőségére. Az addigi szűk határok átlépése akár fizikális, akár társadalmi-szociális határok átlépése rendkívül pozitív irányba mozdítja el a személyiségformálást, a szociabilitást és a közösségbe való integrálódás. A módszerével a konstitúciós, vagy holisztikus lehetőséget nyújt a szervezet tartalékainak együttese, mint az egyén és ez az egyén és a társadalmi környezet egy együttes harmóniájára való törekvést biztosít Pető a konduktív edukációval. Mindezt Pető a pszichiátriai gondolkodásával **új idegközpontok, idegpályák kiépítésével, egy új lehetőséget adott a mozgásterüknek, a sérült gyerekeknek, felnőtteknek.**

Az orvos kollegák úgy tekintettek rá mint egy csodabogárra, egy lázadóra, olykor sarlatán jelzővel illették, mint általában az új paradigmát hirdetőkre s nem fogadták el, sőt elutasították, természetesen minden módon akadályozzák, hiszen a régi rendszer hívei rettegetek attól hogy elveszítenék respektjüket, hatalmi helyzetüket a tudományban, ha egy új módszert átvennének. Azok, akiket gyógyított, akik a rendszerében valamilyen módon részt vettek, s hatókörébe kerültek sugárzó elméjét, karizmáját még a másod-, harmadgenerációkban is tisztelik, a mai napig. Ma már elismerve és megértve módszerét hatalmas nemzetközi hálózat épült ki 27 intézettel, központtal a világ minden részében.

Did constitutional therapy play a role as a paradigm shift in healing and rehabilitation in the work of Bernard Aschner and András Pető?

At the beginning of the 20th century was a crisis situation in medicine. Till that time the theory of cell-pathology was the supremacy of the source of illness, but the newlines after many medicine discoveries need new theories and points of view. That was the constitution theory, medicine, and therapy, which fundamentally changed medicine in the times to come. According to constitutional medicine, it takes into account the reactivity of the whole body to certain stimuli and chooses the cure accordingly. One of the famous

representatives was Bernard Aschner, who worked with András Pető in an editorial office of a magazine (*Biologische Heilkunde*) for years. We are looking for his view and effect in Pető's conductive pedagogy.

Keywords: constitution medicine, change of paradigm, Bernhard Aschner, Andras Pető

Irodalom

AC ANDREA: Historical evolution of the concept of health in Western medicine. *Acta Biomed.* 2018; 89(3): 352–354.

<http://doi.org/10.23750/abm.v89i3.6739>.

ASCHNER, Bernhard: *Die Krise der Medizin. Konstitutionstherapie als Ausweg.* Hippokrates, Stuttgart, Leipzig, Zürich. 1928.

ASCHNER, Bernhard: *Die Krise der Medizin. Konstitutionstherapie als Ausweg.* Hippokrates, Stuttgart, Leipzig, Zürich. 1928 *Lehrbuch der Konstitutionstherapie.* Hippokrates, 1933.

BACHMANN Franz: *Die drei Kardinalmittel der Heilkunst Hufelands.* (München 1896).

BALKIN Jack M., SIEGEL Reva B.:_The Constitution in 2020 Illustrated Edition. Oxford University Press 2009 ISBN-13: 978-0195387964, ISBN-10: 0195387961

BORDEU Théophile: de du Barry grófnő, majd XV. Lajos udvari orvosa, Diderot barátja volt.

BROWN J. Edinburgi: C. Elliot; 1780. *Elementa Medicinae.*

DALMADY Zoltán: Könyvismertetés: B. Aschner Die Krise der Medizin. (Konstitutionstherapie als Ausweg.) 8°. 562 lap. Hippokrates Verlag. 1928. *Budapesti Orvosi Újság*, 1929. január–június (27. évfolyam, 23. szám)1929-06-06. 731.

DICKSON Thom, James Paul Maffitt ODELL, Geoffrey DROBOT, Frank PLEUS, Jess Higgins KELLEY: *Bioregulatory Medicine: An Innovative Holistic Approach to Self-Healing.* Chelsea Green Publishing, 2018. nov. 2. 43.

EMMICHOVEN, Emanuel Zeylmans van: *A szív megerősítése. Egy misztériumiskolázás a jelenből.* Rudolf Steiner és Ita Wegman együttműködése. Ki volt Ita Wegman? IV. kötet; ford. Almási Katalin; Pro Natura Manufaktúra Kft., Bp., 2015.

FAZEKAS Tamás: A pitvarlebegés áttekintő története. *Kaleidoscope* 2012.4.123-151. <http://doi.org/10.17107/KH.2012.4.123-151>

HÁRI Mária: *A konduktív pedagógia története MPANNI*, Budapest, 1997.34–36.

JASPERS K. Th.: *Allgemeine Psychopathologie. Ein Leitfadens für Studierende, Ärzte und Psychologen* Springer, Berlin, 1913, Berlin etc. 1959. In: Pethő Bertalan: A pszichiátria mint történeti rendszer. *Comm. Hist. Artis Med.* 92. 1980. 23–52.

JULESZ Miklós: A trauma és a neuroendokrin betegségek közötti összefüggés. *Az MTA Orvosi Tudományok Osztályának Közleményei* 3. KÖTET (1952)3. kötet / 4. sz. Az 1952. évi Korányi Sándor vándorgyűlésen elhangzott előadások.

JUNG, C. G., McGUIR, William E: *C.G. Jung Speaking: Interviews and Encounters* 39.

JUNG: *Az alkimista elképzeléséről*. C. G. Jung Összegyűjtött munkái – Tizenharmadik kötet. Solar kiadó, Budapest, Carl G. est: 2014. Aschnerrel később 1931-ben találkozott Jung, amelyről egy későbbi levelében hivatkozik, s biztosítja Aschnert (1951-ben) hogy nem változott véleménye az 1931-eshez képest. C.G Jung: *Letters of C. G. Jung: Volume 2, 1951–1961*, 2. kötet;1951–1961. kötet, 15.

MAGYAR László András: *A jó életnek módja. A diététika*. Medicina, Budapest, 2012. ISBN: 9789632263823

MAGYAR László András: *”Gyógyszer” nélkül a nátha ellen*. 101 régi recept. Háttér Kiadó. 1992.

MARTIUS, Friedrich: *Konstitution und Vererbung in ihren Beziehungen zur Pathologie*, © 1914. Springer Book Archive. <https://doi.org/10.1007/978-3-642-91937-4>

Orvosi Hetilap, 1928. január (72. évfolyam, 1-5. szám)

Pesti Napló. 1931.05,24, 573.

PETHŐ Bertalan: A pszichiátria mint történeti rendszer. *Comm. Hist. Artis Med.* 92. 1980. 23–52.

PORTER, Roy: *The Greatest Benefit to Mankind*. W. W. Norton & Company 1999. ISBN-13: 978-0393319804 , ISBN-10: 0393319806

RISSE G.B.: The Brownian System of Medicine: Its Theoretical and Practical Implications. *Clio Med.* 1970; 5:45–51.

SCHMIDT Lajos: A daganatok kezelésének standardizálása. *A MTA Orvosi Tudományok Osztályának Közleményei* 2. Kötet (1951)2. kötet / 1. sz.I. Onkológiai Konferencia 64.

SCHULTHEISZ Emil: Theophrastus Bombastus Ab Hohenheim Dictus Paracelsus. *Orv. Hetil.* 1967 Jan 15;108(3):127–30. PMID: 4880164

TIMMERMANN, Carsten: Constitutional Medicine, Neoromanticism, and the Politics of Antimechanism. In: Interwar Germany. *Bulletin of the History of Medicine*, Volume 75, Number 4, Winter 2001, pp. 717–739 (Article). Published by Johns Hopkins University Press. <https://doi.org/10.1353/bhm.2001.0198>

TIMMERMANN, Carsten: Constitutional Medicine, Neoromanticism, and the Politics of Antimechanism in Interwar Germany. *Bulletin of the History of Medicine*, Volume 75, Number 4, Winter 2001, 717–739.

VEREBÉLY T: Az *alkat sebészi jelentősége*. in: A Magyar Sebésztársaság Munkálatai 14. nagygyűlés (1927. szeptember 15–17.) II. füzet.17. Referatumok I. Budapest.

Von HALLER, A. Lausanne: *Sumptibus M.M. Bousquet et Sociorum; 1757–1766. Elementa physiologiae corporis humani.* [PubMed]